

УДК 821.163.41.09”18/19”
821.163.41.09:82.0

Јана С. Петровић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

КЊИЖЕВНОИСТОРИЈСКИ ПРИЛОГ ДОПУЊАВАЊУ СРПСКЕ КУЛТУРНЕ ГЕОГРАФИЈЕ

(Светлана Шеатовић, У залеђу Средоземља. Медитеран
у модерној српској књижевности, Београд: Институт
за књижевност и уметност, 2019, 350 стр.)

Низ од седамнаест радова насталих и објављених у периоду између 2009. и 2018. године пронашао је своје место у новој књизи Светлане Шеатовић, У залеђу Средоземља, која поред издвојеног уводог дела и студија груписаних у четири одељка према тематској сродности, садржи и опсежан попис Литературе и Индекс имена.

У одељку под насловом Чежња за морем у залеђу Средоземља – увод, ауторка напомиње да су у књизи сабрани прилози настали као резултат њеног постојаног научног интересовања за сагледавање српске књижевности у оквирима медитеранске цивилизацијске сфере. Увод у монографију пружа и сажето методолошко и књижевнотеоријско заснивање разматрања припадности српске књижевности медитеранском културном кругу, која нема упориште само у византијској традицији, већ и у мноштву веза са западним традицијама. Наговештавајући интенцију са којом је ова збирка студија настала, Светлана Шеатовић истиче потребу да се српски културни идентитет реконструише у сагласју са медитеранским простором, тврдећи да је културна свест о припадности медитеранској цивилизацији код нас недовољно мапирана.

*jpetrovicjana@gmail.com

Први одељак књиге *У залеђу Средоземља* повезује четири студије у којима се прате почеци формирања свести о медитеранској припадности српске културе у 19. и на самом почетку 20. века, умногоме обележени амбиваленцијом у вредновању медитеранског света.

У првом тексту овог одељка, под насловом *Његошева слика Италије и Латина*, ауторка у хронолошком поретку посматра дела у којима Његош обликује слику медитеранског културног простора кроз запажања о низу италијанских градова. Поредeћи хетероимаж „Латина” из реплика војводе Драшка у Горском вијенцу са владичином афирмативном приватном визуром Италије изнетом у поезији, преписци и текстовима из Биљезнице, Светлана Шеатовић закључује да је Његошева слика Средоземља двојна. Насупрот негативној представи о Италији, коју ауторка сматра условљеном народном традицијом и романтичарским националним идејама које долазе до изражаја у драмском спеву, остали анализирани текстови откривају владичину отвореност ка другој култури и задивљеност лепотом медитеранске природе.

У наредној студији – *Јован Дучић на међи Херцеговине и мора* – ауторка посматра овог парнасосимболисту као медитеранског песника не само по опредељењу, већ и по месту рођења, истичући важност близине његовог родног Требиња Дубровнику. Разматрајући елементе медитеранског пејзажа у Јадранским сонетима и Јутарњим песмама, Вечерњим песмама са Лириком и Сунчаним песмама, као и низу Дучићевих путописа, Светлана Шеатовић закључује да море за овог ствараоца има карактер симбола културолошког сусрета приморја и залеђа. Осим тога, ауторка указује на то да припадност медитеранској култури проговара и кроз формалне аспекте његовог песништва, одн. оживљавање сонетне форме, али и кроз ствараочеву медитеранску културну самосвест, за коју тврди да се с временом развијала и мењала. Кроз анализу циклуса Дубровачке поеме и есеја о Иву Војновићу, ауторка посвећује посебну пажњу месту које Дубровник, као важан симбол припадности српске културе медитеранском свету, има у Дучићевом опусу, те истиче управо овог песника као зачетника традицијске линије која ће сезати до Ивана В. Лалића и Јована Христића, за које су пак медитеранска и византијска култура и књижевно наслеђе били нераскидиво повезани.

У тексту *Венеција – Pro et contra* између дивљења и презира, Светлана Шеатовић сагледава имаж Венеције у пресеку између књижевног и културолошког текста. У вези са сликом овог града као једног од амблема медитеранске културе, ауторка опажа сличну двострукост коју је опазила анализирајући Његошеву и Дучићеву представу о Средоземљу. Пратећи

развој семантизације *Serenissima*-е од усмене епике до Андрићеве прозе и од Лазе Костића до Ивана В. Лалића, ауторка износи тезу да представа о граду на каналима која постоји у традицији српске књижевности није пуки хетероимаж настао у сусрету припадника малог народа са топографским чвориштем богате културе Средоземља, већ иста она слика каква се находи и код Томаса Мана и Езре Паунда. Тако се у овом поглављу закључује да у српској књижевности егзистира вишеструка слика Венеције као града на рубу катастрофе, чија неминовна пропаст симболизује уједно и пропаст евроцентричне културе, добијајући и размере космичке катастрофе и бивајући стога неретко доведена у везу са религијским представама и фигуром Богородице.

Имајући у виду теоријске поставке Фернана Бродела и његово виђење цивилизације као споја простора и културног ареала, у тексту *Море изгнанства и море спаса* културноисторијски контекст Светлана Шеатовић осврће се на средњовековну и родољубиву тематику значајног броја песничких дела објављиваних у крфском Забавнику. У том кључу, фокусирани мотив сагледан је и као симбол историјске идеје и националног сна о обезбеђивању излаза на море српској држави. Осим тога, ауторка запажа и амбивалентност симболике мора код стваралаца који су у младости проживели албанску голготу, те закључује да се оно у делима Милутина Бојића, Растка Петровића и Душана Матића размотреним у овом раду, обликује као симбол страдања, али и спаса.

Текстови из којих се састоји дуги одељак књиге *У залеђу Средоземља* заокупљени су превасходно делима стваралаца који се појављују у међуратном периоду или пак у овом периоду објављују своја најзначајнија дела, али и њиховим везама са ауторима послератне генерације. Као заједнички елемент многих поетика размотрених у студијама из овог дела књиге, указује се дијакхронијска променљивост стваралачке представе о медитеранској култури.

Поглавље „*Итака и коментари*” – између *Панонског и медитеранског мора* ауторка посвећује слици медитеранског простора у делима Милоша Црњанског. Предмет проучавања у овом делу књиге су, уз канонске поеме Стражилово и Србија и Љубав у Тоскани, и песнички текстови из Лирике Итаке и коментара, као и путописни записи са путовања по Далмацији. У хронолошком поретку, Светлана Шеатовић анализира турбулентне измене двојне или пак симултане слике копненог завичаја и етеричне тосканске природе (доживљене као дела пејзажа медитеранског света), које се развијају у песмама и путописној прози овог ствараоца. Коначно измирење ове, према ауторки културолошки условљене двострукости у

поимању завичајног и медитеранског простора, субјекат Милоша Црњанског проналази у Дубровнику. У том смислу, и у овом се прилогу истиче важност Града Светог Влаха као тачке сусрета континенталног и медитеранског, на којој уморни субјекат повратника из рата налази коначни мир.

На закључке из претходног текста надовезују се и они о променљивости погледа Милоша Црњанског на идентитетско питање, које је ствараоца заокупљало у делима насталим након Првог светског рата, а које ауторка износи у поглављу Андрић и Црњански – Две слике Јадрана. У компаративном погледу на Медитеран у делима двају класика српске књижевности, Светлана Шеатовић тврди да у опусу Милоша Црњанског представа медитеранске културе постаје све позитивнија спрема горког доживљаја културлошког ступња сопственог народа као нижег у односу на европски. Насупрот томе, код Андрића се, кроз три развојне фазе које ауторка хронолошки омеђава, контрадикторна перцепција културе Средоземља креће од афирмативног имажа у есејима, ка горкој слици етнопсихолошких особина приморског света у кругу приповедака о писару Дражеславу. Акрибичним позивањем на истраживања Злате Бојовић о историјском прототипу овог јунака, Светлана Шеатовић продубљује компаративно сагледавање представе о словенском живљу јадранског приобаља у позним приповеткама нашег нобеловца.

У раду Контроверзно сунце и море Дединчеве поезије, ауторка прати промене у семантизацији мотива сунца од раних песама Милана Дединца (Моћ простора), до стихова из Песама заробљеника 602011 и позне песме Ноћ дужа од снова. Песникова заокупљеност елементима медитеранског пејзажа постављена је, с једне стране, у контекст авангардне поетике, у којој су космолошки мотиви имали повлашћено место, а с друге стране, у биографски контекст бројних Дединчевих боравака у приморју. Тако Светлана Шеатовић примећује промену којом сунце од симбола песничког надахнућа прераста у црно Сунце меланхолије и резигнације која прати доживљај старења. Поред тога, ауторка посвећује посебну пажњу интермедиијалним видовима Дединчевог песничког израза, указујући на начине на који и алузије на ликовну уметност и графички елементи текстова смештају овог надреалисту у сферу медитеранских културних утицаја и оквира европске традиције.

У тексту Дис(хармонија) природе и човека у поезији Сибе Миличића – авангардни и медитерански круг, Светлана Шеатовић показује да ни овај песник није изузет из општих тежњи авангардних стваралаца ка трагању за космополитском сликом света изграђеном на темељима завичајног амбијента, који је у Миличићевом случају – приморски амбијент

родног Хвара. У тексту су истакнути и различити видови Миличићеве самосвојности, која долази до изражаја како у програмском тексту из Алманаха Бранко Радичевић, тако и у његовим песничким књигама. Осим тога, Светлана Шеатовић истиче културлошки важну околност да је овај стваралац делио љубав према заливу Лучишће са својим ренесансним „земљаком” Петром Хекторовићем, оснажујући на тај начин тезу о припадности српске књижевности медитеранском културом кругу, која у целини прожима збирку студија У залеђу Средоземља.

Наредни рад, Византија и медитеранске теме у есејима Станислава Винавера и Јована Христића, доноси упоредни поглед на ставове двају аутора изнесене не само у њиховим есејима већ и у есејистичким пасажима путописне прозе. У том смислу, ауторка јукстапонира гледишта двојице песника на статус Византије у делима раних модерниста, као и начин на који Средоземље егзистира у оквиру поетика самих Винавера и Христића. За авангардног ствараоца оно је пре свега симбол богате културне баштине, док се медитеранофилија познијег аутора манифестује кроз трагање за једноставношћу и лепотом не у баштини, већ у самом пределу.

Јован Христић предмет је ауторкине пажње и у тексту Песници светлости и мора, у којем је овај стваралац постављен у компаративни контекст са Душаном Матићем и Иваном В. Лалићем. У раду је изнесено виђење Душана Матића као зачетника линије семантизације конституената географског простора – мора и светлости – као симбола континуитета и суштинске одређености српске културе близином Медитерана. Та је линија аналитички и компаративистички трасирана кроз осврте на низ трансформација и смисаоних прелива које добија у Христићевим и Лалићевим делима, а сва три ствараоца постављена су у европски контекст сагледавањем интертекстуалног дијалога у који ступају са страним филозофским и књижевним традицијама. Посебно вредан допринос представља и пажња коју је ауторка посветила указивању на гледишта англосаксонских проучавалаца на Ивана В. Лалића као песника медитеранског опредељења за кога је, поред Византије, од изразите важности и Дубровник.

Мотивско-тематска спрега спознаје и светлости као елемента медитеранског пејзажа, предмет је пажње Светлане Шеатовић у свих пет радова уврштених у трећи одељак књиге.

У првом поглављу овог дела монографије – Самоћа у соларним приповеткама Иве Андрића – ауторка анализира прозне текстове Летовање на југу, Жена на камену и Јелена жена које нема, узимајући их као типолошки репрезентативне обрасце тематизовања самоће у разматраном кругу приповедака. Тријада мотива самоће, светлости и мора представља кључно

упориште са којег ауторка успоставља везу између анализираних дела и смешта ову студију у избор својих прилога проучавању медитеранске свести српске књижевности. Околност да управо светлост и психолошки утицаји самовања у приморском амбијенту доводе до темељитих промена у нутрини Андрићевих ликова, постављена је у европски контекст довођењем у везу са идејама изнесеним у Камијевом есеју Средоземна мисао. Поред тога, ауторка закључке изведене из проучавања књижевних текстова подупире и иманентно важним биографским подацима.

У наредним двама поглављима, Светлана Шеатовић посвећује се облицима медитеранске самосвести Владана Деснице. У тексту под насловом Далматински медитеранизам Владана Деснице. Сплитски период, предмет проучавања су како аутобиографски искази који сведоче о пишчевој свести о важном месту приморског простора у његовој поезици, тако и песме и есејистичка проза из периода у којем је уређивао Магазин Сјеверне Далмације. По хронолошком начелу, са овим делима доведен је у везу и роман Прољећа Ивана Галеба, чији замеци настају у истом периоду, као и неке позније приповетке, уметнички блиске поезици тог романа. Поред тога, ауторка семантизацију мотива светла у делима Владана Деснице поставља у широк контекст српске књижевности, сажето указујући на сличности у обради истог мотива које се запажају између Деснице и стваралаца који су били предмет претходних студија уврштених у ову публикацију. Знатан удео пажње усмерен је и на пишчев преводилачки рад, као и на утицај који је рецепција италијанске књижевности и естетике имала на његово оригинално стваралаштво.

У тексту Десница, Сплит, Кроче, ауторка потврђује запажања изнесена у претходном поглављу, заснивајући их, овај пут, и на контекстуалним и биографским основама. Тако се инсистирање на утицају крочеанске естетике на дуалност мотива светла у ствараочевом опусу у овом делу књиге темељи на сазнањима о интелектуалној и идеолошкој клими у међуратном Сплиту и Десничином породичном кругу, а не само на његовом преводилачком доприносу рецепцији Бенедета Крочеа у јужнословенском језичком ареалу. У том смислу, Светлана Шеатовић указује на то да је „далматински медитеранизам”, схваћен као садејство литерарног наслеђа и пејзажа медитеранског света, значајна поетичка координата Десничиног опуса, која је пак подстакнута с једне стране крочеанском естетиком интуитивног и субјективног, а с друге стране животом у родном сплитском простору.

Наредни текстови – Мистика Христићевог поднева и Лалићево епифанијско подне у контексту српске књижевности 20. века – посвећени су ствараоцима најзаступљенијим у компаративним аспектима студија

сабраних у монографији У залеђу Средоземља. Ова два текста о мотиву поднева, Светлана Шеатовић надовезује на поглавља о Десници према тематској сродности са мотивом светлости, којем се у њима посветила.

Наиме, према ауторкином гледишту у првом од двају текстова, централна филозофска линија Христићевог песништва израста управо из мистике поднева. Трасирајући Христићеве иманентнопоетичке ставове кроз његове интерпретације књижевних дела других стваралаца, те поему *Mezzogiorno*, филозофску приповетку Тераса на два мора и позну песму Три пјесни љувене, Светлана Шеатовић закључује да је она постављена на просторне и временске, али и филозофске и искуствене темеље. Следећи путоказ који је сам песник поставио кроз различите помене Парменидове филозофије, ауторка проналази основе семантике Христићевог поднева у вишеструким утицајима пресократоваца, чија су учења спајала чулно и мисаоно. Тако се, у њеној интерпретацији, начин на који Христић семантизује мотив поднева указује као одраз тежње низа послератних песника да мотив чулно доживљене светлости доведу у везу са спознајом Истине.

Како ауторка наглашава на више места у овој књизи, том низу припада и Иван В. Лалић, којем се посвећује у тексту Лалићево епифанијско подне у контексту српске књижевности 20. века. Постављањем Лалићевог обликовања мотива „епифанијског” поднева од „средње фазе” до позне песме Плава гробница, у компаративни контекст са текстовима анализираним у радовима који у монографији У залеђу Средоземља претходе овој студији, ауторка на својеврстан начин закључује трећи део књиге, посвећен семантичком „биному” подневне светлости медитеранског дана и најдубљих спознаја. У последњем, четвртном одељку монографије, своје место проналазе два текста панорамског карактера, који расветљавају неке од начелних тенденција српске књижевности 20. века, повезане са медитеранским наслеђем.

У упоредој студији Књижевност и култура Медитерана у српској књижевности 20. века, ауторка истиче да се појаве на које је указала у текстовима из трећег дела књиге, а које условно назива „покретом медитеранофилије” у српској књижевности после Другог светског рата, протежу кроз читав 20. и трају и у 21. веку. У том смислу, предмет њене посебне пажње јесу компаративне везе између путописних записа Милоша Црњанског и путописних, романескних и приповедних дела савремене списатељице Гордане Ђирјанић, у којима се тематизује простор Шпаније, у српској култури нешто мање присутан од италијанског или грчког Средоземља.

Рад којим Светлана Шеатовић закључује књигу У залеђу Средоземља носи наслов Неовизантијске слике у модерној српској поезији – илузија или свест о идентитету и представља панорамски поглед на византијско наслеђе у српској књижевности од краја 19. века до „неовизантинизма” који се под утицајем рецепције Србљака интензивно развија 70-их година 20. века. Управо овај потоњи вид оживљавања Византије у српској књижевности заокупља главницу ауторкине пажње у раду. Посудивши појам неовизантијског стила из архитектуре, Светлана Шеатовић указује на то да семантичко поље одабране ознаке обухвата културну баштину ове цивилизације, али и обновљено интересовање писаца за религијске симболе. У том кључу, у овом се поглављу посебна пажња посвећује фигури Богородице, за коју ауторка тврди да је у српској књижевности 20. века постављена на онтолошке основе шире од религијских, те у том смислу представља једну од особености „неовизантијске” самосвести модерне српске поезије.

Кохерентност је кључна особина која обезбеђује збирци студија У залеђу Средоземља карактер монографије. Она почива на тематско-методолошкој спрези заједничкој свим текстовима, као и на намери са којом су оделити радови повезани у ову јединствену целину. У настојању да геофилозофски и антропофилозофски приступи Средоземљу, култури и простору Медитерана у традицији српске књижевности превасходно 20. века, и не пропуштајући, при томе, да потражи њене корене код Доситеја, Његоша и стваралаца друге половине 19. века, Светлана Шеатовић се каткад служи и биографским приступом. Тако се геофилозофски појам Средоземља у овој монографији открива као чинилац делотворан у развоју српске књижевности, не само као културолошки маркиран простор и цивилизацијски симбол, већ и као поприште одвијања формативних искустава стваралаца, која ће имати реперкусије на садржаје и поетику размотрених дела. Темељећи своју методологију на широком распону интердисциплинарних истраживања, од Фернана Бродела и Јована Цвијића, домаћег претече антропофилозофског приступа студијама културе, до радова низа домаћих и страних проучавалаца српске књижевности, ауторка се акрибично позива на претходнике и допуњује њихова научна достигнућа сопственим увидима. Будући настала под окриљем пројекта Смена поетичких парадигми у српској књижевности 20. века – национални и европски контекст, књига Светлане Шеатовић обилује и компаративним погледима на саоднос анализираних књижевних текстова са делима из других националних традиција обухваћених медитеранским цивилизацијским кругом.

Напоследку, једна од вредности монографије У залеђу Средоземља огледа се и у инсистирању на месту Дубровника, града који ужива статус културног симбола, у медитеранској самосвести низа домаћих стваралаца. Тиме се реafirмише последњих деценија недовољно истицана културолошка чињеница прворазредне важности Града Светог Влаха за српску кутуру и књижевну традицију, као и за њену припадност медитеранској цивилизацији. У том смислу, збирка студија У залеђу Средоземља Светлане Шеатовић, доприноси допуњавању српске културне географије у складу са акцентом који савремена геопоетичка истраживања постављају на сагледавање националне културе у цивилизацијским оквирима медитеранског простора.